

Pomalosťou k prírode: Fedor Matejov a ekosenzitívne čítanie

Martin Pavlov

PAVLOV, M.: Through slowness to nature: Fedor Matejov and ecosensitive reading

SLOVENSKÁ LITERATÚRA, vol. 72, 2025, no. 3, pp. 206-222

DOI: <https://doi.org/10.31577/slovlit.2025.72.3.4>

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0003-5214-9173>

Key words: nature, European ecocriticism, slow reading, Ivan Laučík

The article analyses the interpretative strategies of the literary scholar Fedor Matejov focusing on their affinities with ecocriticism. Although he did not explicitly draw on ecocritical approaches, in his interpretations of poetry – especially in his interpretations of the work of Ivan Laučík – he paid close attention to the ecological layer of the text. The key lies in his method of slow, reflective reading (*lektúra*), which enables him to uncover nature not only as a theme, but also as a fundamental structural principle of poetics – shaping aspects such as genre, composition, the lyrical subject, and even the ethical dimension of the text itself. The study traces the way Matejov applies analytical tools, among them the optics of ecophilosophy, to reconstruct layers of meaning, showing that his approach shares many features with the concept of “ecosensitive reading.” Following the European framework of ecocriticism (Jarosław Woźniak, Wojciech Małecki), one can understand Matejov’s interpretive strategies as part of a broader ecocritical discourse. His readings represent a significant contribution to contemporary ecocritical thinking about literature in the Central European space.

Kľúčové slová: príroda, európska ekokritika, pomalé čítanie, Ivan Laučík

Fedor Matejov sa vo svojich štyroch knihách – *Lektúry* (2005), *Meandre. Poézia/Próza/Kritika* (2015), *Tri texty o poézii J. Ondruša* (2018) a *Lekcie (z) poézie* (2019) – sústredene venuje výkladu slovenskej poézie druhej polovice 20. storočia a z nej najmä hĺbkovej interpretácii tvorby takých kľúčových autorov ako Milan Rúfus, Ján Ondruš, Jozef Mihalkovič, Štefan Strážay či Ivan Laučík. Sú to všetko básnici, ktorých poézia – podľa vyjadrení literárnej kritiky – kladie vysoké nároky na čitateľa, je náročná a hermetická, vzpiera sa interpretácii. Básne oscilujúce medzi prozaizáciou a fragmentárnosťou, významovo zvrstvené, tak akoby predstavovali akési heideggerovské „Holzwege“ čakajúce na svoje zdolanie.¹ F. Matejov ich obkružuje a s obdivuhodnou erudíciou uchopuje, takže tieto zdanlivo neprístupné texty sa vďaka jeho interpretáciám naširoko otvárajú a mnohosermerne rozkrývajú.

Štúdie a state F. Matejova sú v literárnovednom diskurze považované za výnimočne prínosné nielen pre samotné výsledky interpretácií, ale – a to predovšetkým – pre metodický potenciál rozmanitých interpretačných stratégií, ktorými odhaľuje zasunuté vrstvy básnických textov. Podľa jeho vlastných slov môžu slúžiť ako podrobná „metodika čítania, rozboru a výkladu slovenskej poézie posledných desaťročí“ (Matejov 2005: 116). Recenzenti jeho kníh sa zhodujú, že rezervoár jeho interpretačných metód je azda najviac podmienený fenomenologicko-štrukturalistickým a hermeneutickým východiskom (Zajac 2004, 2014; Holý 2007; Horváth 2011). Využíva aj postupy dekonštrukcie (Kazalarska 2007; Horváth 2011) a modernej tematológie (Holý 2007; Zajac 2014). Neostáva však len pri vytváraní akýchsi motivických katalógov, ale „ukazuje, ako sa motívy menia na obrazy a obnažuje tak poetiku básne. Tieto obrazy majú vždy svoju telesnosť, priestorovosť, topografiu, či už ide o krajiny tela alebo prírodnú krajinu“ (Zajac 2004: 461). René Bílik dodáva, že F. Matejov vníma jednotlivé motívy v textoch ako stopy, „odkrýva ich zdroje, väzby, presiefovania, ukazuje ich „pamäť“, teda ich kultúrne podmienenosť“ (Bílik – Zajac 2024: 79). V jednotlivých interpretáciách sa však vzdáva akejkoľvek „násilnej metodologickej intervencie voči textu“ (Horváth 2011: 175). Odkazovaním na zahraničných literárnych vedcov (Gaston Bachelard, Vladimir J. Propp, Roman Jakobson, Michail Bachtin, Jurij Lotman, Paul de Man) a aj na domácich literárnych historikov a teoretikov (Oskár Čepan, František Miko, Viliam Turčány) naznačuje tradíciu vlastných lektúr, východiskové metódy však rozvíja, aktualizuje a rôzne kombinuje, vždy so zreteľom na potreby analyzovaného textu. Jednou z najvýstižnejších črt interpretačného štýlu F. Matejova je nepochybne to, čo on sám nazýva exkurzom či odbočením od hlavnej témy. Tomáš Horváth hovorí v tejto súvislosti o multifokalizácii a obkružovaní (Horváth 2011), Jiří Holý a Peter Zajac zas o odkazoch k širším súvislostiam textu (Holý 2007; Zajac 2014). Ide napríklad o odkazy na generačnú poetiku, kultúrny kontext doby, intertextuálne prepojenia, mýticko-folklornú tradíciu motívov, ale aj textologické aspekty či širší filozofický a umenovedný kontext – všetky pritom „vychádzajú z textu díla, aby jej analyzovaly, postupujú v širších kruhoch k jeho možným kontextom a znovu se k básnickému textu vracajú, aby vymezily smysl a životní dosah“ (Holý 2007: 408). Práve

1 Pôvodne heideggerovský pojem „Holzwege“ používa F. Matejov v súvislosti s ťažko interpretovateľnou poéziou Ivana Laučíka (Matejov 2005: 212).

208 neustále vzdalovanie sa od básne – no takisto následný návrat k nej – umožňujú F. Matejovovi obnažovať a skúmať jej vnútorný organizmus, hoci zavše s rizikom, že jeho náročný interpretačný štýl môže miestami pripomínať nekontrolované vršenie enumerácií (Bžoch 2005).

Už v názve prvej interpretačne zameranej knihy *Lektúry* (2005) zdôrazňuje F. Matejov hlavný princíp svojho metodologického prístupu – lektúru. Týmto termínom v kontexte viacerých svojich prác označuje proces, priebeh a postup čítania, no takisto samotný čítaný text. Podľa P. Zajaca však nejde o proces čítania v bežnom slova zmysle, ale o minuciózne čítanie, ktorého podstata spočíva v schopnosti identifikovať v textoch sotva vnímateľné okrajové javy: „Predstavuje schopnosť čítať akoby vedľajšie, a tým odkrývať podstatné“ (Bílik – Zajac 2024: 6). Zornitza Kazalarska pri pokuse o detailný rozbor interpretačných postupov F. Matejova postrehla, že chápanie lektúry u neho primárne „súvisí s poslednou metamorfózou hermeneutiky, počas ktorej sa čítanie ako doterajšia samozrejma a nenápadná podmienka a príprava pre interpretáciu mení na hlavný koncept literárnej vedy“ (Kazalarska 2007: 495). Ďalej rekonštruuje, ako F. Matejov pomenúva vlastné čítanie, keď ho sám nazýva viacerými pojmami ako analytické, rozumejúce či interpretačné čítanie, pričom práve posledný variant „reflektuje jednak diskusné napätie medzi podporovateľmi interpretácie a čítania, jednak úsilie tieto dva opačné póly zmierniť a spojiť“ (Kazalarska 2007: 496). Možnosti uplatnenia zvoleného prístupu definoval F. Matejov nasledovne:

„Analytické čítanie básnického textu môže byť napokon v čase postulovaného a praktizovaného ‚rýchleho čítania‘ aj literárnovýchovným príspevkom k prehĺbovaniu ‚semiotickej citlivosti‘ (označenie F. Miku) voči literárnemu dielu, voči životným momentom, ktoré svojím významovým dianím evokuje, a teda v sprostredkovanom zmysle aj prehĺbovaním elementárnej ľudskej vnímavosti voči spoločnému svetu, v ktorom žijeme, voči reči, ktorou ho artikulujeme a komunikujeme, voči literatúrou odhaľovanému životnému zmyslu, vďaka ktorému vždy už pred výslovným gestom, otázkou, reflexiou seba, druhým, veciam nejako rozumieme“ (Matejov 2005: 92).

Z citovaného úryvku je zrejmé, že pomalé reflexívne čítanie nechápe F. Matejov iba ako interpretačnú stratégiu, ale ako postup s konkrétnym dosahom na vnímanie čitateľa. Jeho diskurzívne odbočky odhaľujú jednu významovú vrstvu textu za druhou, čím sa postupne rekonštruuje veľká časť sémantického poľa básne. Daný spôsob čítania robí čitateľa vnímavejším nielen na literatúru, ale – a to predovšetkým – aj na samotný žitý svet, ktorý je v umení reprezentovaný.

Jednu z tendencií charakteristických pre interpretácie F. Matejova však recenzenti doposiaľ explicitne nepomenovali. Ide o jeho opakovaný návrat k textom, ktoré tematizujú a kriticky prehodnocujú vzťah medzi človekom a prírodou, pričom kontinuálna pozornosť venovaná ekologicky citlivým textom tvorí jednu z nosných línií jeho lektúr.

Lektúry (2005) a *Meandre* (2015) obsahujú niekoľko textov, v ktorých sa F. Matejov popri výklade iných vrstiev zameral aj na prírodnú, krajinnú či ekologickú tematiku. Do tejto skupiny patria štúdie *Skica k poézii Milana Rúfu-*

sa (Matejov 2005: 170-178), *Kniha tieňov Ivana Kupca* (Matejov 2015: 24-33) a tri texty o poézii I. Laučíka, ktorý sa prírode spomedzi vybraných básnikov venoval v najväčšej miere: *Z úvah a poznámok k poézii Ivana Laučíka (Na prahu počutelnosti)* (Matejov 2005: 179-200), *Krajina u Ivana Laučíka* (Matejov 2005: 201-213) a *Chiazmus telesnosti a prírody v poézii I. Laučíka* (Matejov 2015: 127-152).² Práve tieto tri texty predstavujú základ môjho čítania a analýzy metodologických postupov, akými F. Matejov uchopuje rôzne vrstvy prírodnej problematiky v poetike tohto básnika.³

F. Matejov sa vo svojich interpretáciách orientuje na druhú fázu tvorby I. Laučíka, ktorá vznikla po básnikovom osemnásťročnom nútenom odmlčaní. Zbierkou *Na prahu počutelnosti* (1988) sa zaoberá v troch príspevkoch, avšak jeho tretí text navyše dopĺňa analýzou básne z knihy *Vzdušnou čiarou* (1991). Laučíkove básnické texty, bohato dotované rôznymi biografickými fragmentmi a intertextuálnymi odkazmi, definuje ako ruptúrne štruktúrované, javovo hermetické, vzpierajúce sa hladkej kultúrno-symbolickej domestikácii (Matejov 2005: 187, 199, 211).⁴ Sú to pre neho texty, pri ktorých „bežná interpretácia (so svojimi ‚lineárnymi‘ sklonmi) zostáva radšej stáť“ a potrebné je „rozumejúce štruktúrne čítanie“ (Matejov 2005: 212).

Štúdie o Laučíkovej poézii sa odlišujú prístupom k interpretačnému materiálu. Prvý text *Z úvah a poznámok k poézii Ivana Laučíka (Na prahu počutelnosti)* predstavuje komentujúce čítanie zbierky s cieľom základne načrtnúť literárne aj mimoliterárne kontúry básnického sveta autora. Druhá štúdia *Krajina u Ivana Laučíka* na tento prístup priamo nadväzuje, no už s dôrazom na rekonštrukciu tematických dominánt básnikovej poetiky, pričom ich analyzuje „na pozadí viacerých námetovo podobných textov slovenskej poézie“ (Matejov 2005: 201). Tretia laučíkovská interpretácia *Chiazmus telesnosti a prírody v poézii I. Laučíka* je aj svojim metodologickým uchopením akýmsi chiazmom predošlých dvoch výkladov. F. Matejov v nej na pozadí konkrétnych filozoficko-estetických koncepcií prepája analytické čítanie synekdochicky volených reprezentatívnych textov z jednotlivých zbierok s tematologickou rekonštrukciou motívov a intertextuálnymi a intermediálnymi odbočkami.

2 štúdie *Z úvah a poznámok k poézii Ivana Laučíka (Na prahu počutelnosti)* a *Krajina u Ivana Laučíka* boli prvýkrát publikované v roku 1998. Štúdia *Chiazmus telesnosti a prírody v poézii I. Laučíka* vyšla v roku 2015 (Matejov 2005: 223-224; 2015: 248-249).

3 Tri uvedené interpretácie Laučíkovej poézie dopĺňa štúdia *Báseň I. Laučíka Prvé dojmy na možnom pozadí „autobiografie“ ako „figúry čítania alebo rozumenia“* (Matejov 2015: 109-126), ktorá však nezohľadňuje problematiku prírodnej tematickej vrstvy, kľúčovú pre túto analýzu.

4 F. Matejov na základe vlastných interpretačných a literárnohistorických postrehov konštatuje, že náročnosť u I. Laučíka nie je ani tak špecifickou črtou jeho poetiky, ako súčasťou širšej dobovej literárno-estetickéj tendencie k hermetickosti poézie, ktorá sa začala objavovať už zhruba na prelome päťdesiatych a šesťdesiatych rokov 20. storočia. V tomto období slovenská poézia v nadväznosti na básnickú modernu, ako aj klasické avantgardy a svetovú literatúru „čoraz väčšmi inklinovala k metaforizácii a polytematizácii básnickej výpovede“ (Matejov 2005: 173). Práve vplyvom značného vyťaženia motivického repertoáru, topiky, estetik a poetík či alternatívnych zdrojov tvorby v predošlých obdobiach sa objavuje tendencia k hermetickosti poézie, a následne aj k hermeneutizácii interpretačnej práce s ňou. Možno to pozorovať napríklad v tvorbe a recepcii Jána Stacha, J. Ondruša, Š. Strážaya či Osamelých bežcov (Matejov 2005: 141-142, 172-173).

Pri recepcii zbierky I. Laučíka *Na prahu počutelnosti* (1988) poukazuje F. Matejov na viaceré domestikačné lektúry, teda aktualizujúce spôsoby čítania, ktoré vychádzali zo súdobého literárneho a spoločenského kontextu. Popri biografickom a psychologicko-sociologickom čítaní identifikuje aj čítanie ekologické, pre ktoré sú charakteristické nasledujúce prvky: „básnický a esejistický osvedčovaná solidarita s prírodou v jej monumentálnom a zároveň ohrozenom a krehkom bytí, ekologické myslenie a ekologické iniciatívy ako oficiálnym politickým režimom chtiac-nechtiac tolerovaná názorová a životná opozičnosť“ (Matejov 2005: 180). V kontexte sledovanej témy možno pozorovať, že F. Matejov používa prefixoid eko- na označenie explicitne vyjadrených motívov ekologickej krízy a civilizačného ohrozenia prírody.

Takéto čítanie sa zameriava na texty, v ktorých je ekologický rozmer tematizovaný priamo a zreteľne. Príklady explicitnej tematizácie ekologického rozmeru Laučíkovej poézie nachádza F. Matejov napríklad v básni *Liptov*, kde hovorí o prítomnosti akejsi „prírodno-civilizačnej disparátnosti“ (Matejov 2005: 190), v básni *Tam, kde nie som* upozorňuje na technicko-civilizačné obrazy huciach vodární a ekologicko-civilizačné štylizácie básnikovej poetiky (Matejov 2005: 191). Zaujímavá je interpretácia básne *Jahoda* zo zbierky *Vzdušnou čiarou* (1991), v ktorej civilizačno-ekologická rozprava osemdesiatych rokov podľa neho vyúsťuje do „triumfu prírody nad ne-rozumom ľudského konštruktivismu či technicismu“ (Matejov 2015: 138).

S cieľom predísť terminologickým nejasnostiam považujem za nevyhnutné objasniť problematické používanie prefixoidov eko- a enviro(n)-, ktoré sa v rôznych jazykových a akademických diskurzoch neraz zamieňajú.⁵ Hoci pôvodne existovalo medzi nimi jasné rozlíšenie na základe vedných disciplín ekológie (odvetvie prírodných vied skúmajúce vzťahy medzi organizmami a prostredím) a environmentalistiky (interdisciplinárny prístup zaoberajúci sa vzťahmi medzi ľudskou spoločnosťou a životným prostredím), v humanitných vedách možno badať tendenciu k odklonu od prefixoidu enviro(n)-, pretože vo väčšine prípadov implikuje primárne antropocentrický a inštrumentálny prístup k prírode. V tomto rámci figuruje príroda ako pasívne javisko ľudských dejín, pričom dôraz sa kladie predovšetkým na otázku, ako by mal človek zaobchádzať so svojím prostredím. Mnohí autori pritom upozorňujú na teleologické východiská takto koncipovaného diskurzu: ochrana životného prostredia je často chápaná nie ako ochrana prírody samej, ale ako ochrana prostredia nevyhnutného pre prežitie človeka. Takéto dualizujúce chápanie – človek ako centrum súcna, obklopený prírodou, ktorej je vládcom – môže viesť k reduktívnemu ponímaniu vzťahov medzi človekom a prírodou (Glutfelty 1996; Morton 2007; Kohák 2023).

Naopak, prefixoid eko- nadobúda v humanitných disciplínach širší a inkluzívnejší význam. Neostáva len v rámci pôvodného biotického diskurzu skúmajúceho vzájomné vzťahy medzi živými organizmami a prostredím,

5 Prefixoid je prvá časť zloženého slova, spravidla cudzieho pôvodu (napríklad eko-, environ-, bio-, anti-), ktorá sa významovo približuje predpone, no zachováva si čiastočnú samostatnosť. V spojení s domácimi alebo prevzatými slovami vytvára takzvané kvázikompozitá (napríklad ekokritika, biopolitika, exmanžel).

ale reflektuje aj širšie východiská ekofilozofie (Albert Schweitzer, Arne Naess), ekologickej etiky (Aldo Leopold) a ekofenomenológie (Maurice Merleau-Ponty, Timothy Morton), ktoré zdôrazňujú vnútornú hodnotu prírody nezávislú od ľudských potrieb a záujmov. Eko- preto nemožno vnímať len ako odkaz na prírodné ekosystémy, ale aj ako súčasť komplexného ekologického a filozofického rámca, ktorý vychádza z presvedčenia, že človek nie je oddelený od prírody, ale naopak, tvorí jej integrálnu súčasť. Tento koncept narúša binárnu opozíciu subjektu (človeka) a objektu (prírody) a zdôrazňuje ich vzájomnú prepojenosť. Kultúra, politika a spoločnosť sa v tomto ponímaní nejavia ako protiklady prírody, ale ako jej antropogénne zložky.

Zatiaľ čo environperspektíva sa v súvislosti s ochranou prírody často sústreďuje na odstraňovanie dôsledkov ekologickej krízy, ekoperspektíva sa usiluje o hlbšie porozumenie jej príčin, ktoré pramenia z kultúrnej podmieneného antropocentrického postoja človeka k prírode. Tento rozdiel je možné aplikovať aj v rámci interpretačných stratégií v literárnej vede, kde *environmentálne čítanie* akcentuje iba povrchovú tematickú rovinu (explicitné motívy ochrany prírody), zatiaľ čo *ekologické čítanie* smeruje k analýze hlbších hodnotových a poetologických koncepcií prírody v texte.

To, čo F. Matejov nazýva ekologickým čítaním, možno teda na základe uvedeného rozlíšenia označiť ako environmentálne čítanie. Upozornenia na explicitné zastúpenie motívov ochrany prírody alebo civilizačnej kritiky v Laučíkovej tvorbe predstavujú v rámci Matejovových interpretácií len jednu z mnohých diskurzívnych odbočiek, prostredníctvom ktorých sa mu darí interpretačne uchopovať podstatne širší koncept básnikovej literárnej prírody. K jeho rekonštrukcii sa dostáva prostredníctvom ďalšieho typu čítania, ktoré sám označuje ako filozoficko-estetické (v mojom ponímaní ekologické v pravom slova zmysle): zameriava sa v ňom na hodnotové a metafyzické vrstvy básnického obrazu prírody, ktoré presahujú tematickú rovinu a stávajú sa konštitutívnym prvkom poetiky. Uvedený koncept prírody považuje F. Matejov za jednu z kľúčových dimenzií básnikovej tvorby. V nadväznosti na toto presvedčenie sleduje, ako príroda zasahuje takmer všetky roviny textu: kompozíciu (básní, ale aj zbierky ako celku), motiviku, topiku, lyrický subjekt, esteticko-etický plán textu, komunikačno-žánrovú rovinu a dokonca aj samotný jazyk (Matejov 2005: 209). V tomto zmysle preto možno hovoriť o prírode aj ako o konštrukčnom princípe poetiky.

Príroda Ivana Laučíka

Z interpretácií F. Matejova vyplýva, že Laučíkov prírodný konštrukčný princíp spočíva (okrem iného) v procese vrstvenia.⁶ Svet (živly, veci, človek) sa v básnikovej tvorbe vyjavuje cez geologické „otrasy, katastrofy, devastácie, erózie“ (Matejov 2015: 140). Laučíkova motivika je práve preto plná paleontologických detailov, previsov, jaskýň, meteorologických cyklov či asubjektívnych udalostí. Analógiou tohto geologického diania je však na druhej strane „historicko-civilizačný proces, vznik a fungovanie ľudskej reči“, čo znamená, že „prierez geologicko-historicko-lingválnou minulosťou akoby sa stával ‚scudzujúcim‘ zrkadlom

6 Myšlienku sedimentácie a reaktívácie vrstiev v súvislosti s geografickým zapisovaním dejín preberá F. Matejov cez filozofický diskurz od M. Merleau-Pontyho (Matejov 2015: 145).

212 roč. 72, 2025, č. 3 „ľudského“ (Matejov 2015: 191). Za kľúčové momenty, ktoré zásadným spôsobom prispeli k prehĺbeniu porozumenia pôvodne hermetickej poetiky I. Laučíka, možno považovať Matejovove úvahy o koncepte prírodného jazyka, chiazme a dezantropomorfizácii lyrického subjektu.

Prírodný jazyk

Laučíkov básnický jazyk akoby sa snažil napodobňovať „pred-ľudskú reč vecí, prírody“ (Matejov 2005: 15), usiluje sa zachytiť prírodné dianie v pohybe. V poézii I. Laučíka nachádza F. Matejov rôzne odborné termíny zo speleológie, z geológie, botanického názvoslovia či meteorológie, pričom táto vecná a strohá rovina jazyka sa mieša „s biofilnou obraznosťou prestupovania ľudského a prírodného“ (Matejov 2005: 189). Dá sa preto hovoriť o akomsi prírodnom jazyku. Možnú biografickú motivovanosť tohto aspektu Laučíkovej básnickej reči vidí F. Matejov v osobe Jána Volka-Starohorského, ktorý I. Laučíka inšpiroval k pokusu previesť skrytú vizualitu jaskynného priestoru do evokačne pôsobivého jazyka (daný kontakt rekonštruoval na základe biografického diskurzu a metatextov). Následne pomenúva základný problém, ktorý musel I. Laučík ako básnik vyriešiť. Je ním kríza jazyka, jeho neúspešné úsilie obsiahnuť slovami aj také detaily jaskynného priestoru, ako sú rôzne typy ostrosti či vzdušnosť (Matejov 2015).⁷

Vo svojej analýze však F. Matejov ide ešte ďalej. Cez esteticko-filozofické exkurzy (vzťahujúce sa ku konceptom Friedricha Nietzscheho, M. Merleau-Pontyho, Martina Heideggera či Valerija Podorogu) dokázal vytvoriť interpretačný kľúč, ktorý umožňuje lepšie pochopiť postupnosť Laučíkovho budovania prírodnej obraznosti: „vizuálna skúsenosť krajiny, jej priestorovej konfigurácie, celkovej ‚fyzis‘ vstupuje síce do textu prostredníctvom určitých tradičných ‚rétorík‘ a ‚ikonografií‘, pritom však telesnosť, kinestetickosť, hybnosť je ‚transcendentálnym‘, umožňujúcim základom tak samotnej skúsenosti, ako aj jej významového artikulovania až po finálnu verbálnu, textovú podobu“ (Matejov 2005: 206).

Tým sa dostáva k rekonštrukcii postupu, akým prebieha vnímanie prírody (v zmysle fenoménu). Prvé je telesné zakúšanie, ktoré sa stáva predpokladom pre vizuálne vnímanie, až následne dochádza k verbálnemu uchopeniu jazykom do textu. To je jeden z dôvodov, prečo sa v Laučíkovej poetike neustále exponuje „element telesnosti, telesnej orientácie, afektivity, vnímania, zakúšania“ (Matejov 2005: 212). Zároveň sa tým vysvetľuje ďalší významný prvok básnikovej tvorby, ktorým je chiazmus, týkajúci sa prestupovania prírodného a ľudského.

Chiazmus

F. Matejov si vo viacerých básnických textoch všíma, že u I. Laučíka splývajú hmota, živly, udalosti, lokality, bytosti, ale aj ich pohyby v jedno. Je to viditeľné napríklad v nasledovných veršoch: „Nánosy chladnomilných rastlín vo vetre, / kde žili / Niesli sme ich v sebe do noci, do zimy“ (Laučík 1988: 7). Prípadne: „A stále pred / snežnou hrivou pohorí. / V odvievaní vlasov“ (Laučík 1988: 8).

7 Tému krízy jazyka zapracoval I. Laučík aj do veršov básne *Milí priatelia!*: „Jaskyne sú. Ale nemôžeš sa v nich spoliehať / na slová“ (Laučík 1988: 54).

Dochádza k prestupovaniu rastlinného a živočíšneho elementu: „Javory ustupujú plemenám bukov. / Ako koža / pokrýva údolie lišajníková púšť“ (Laučík 1988: 29) či ľudského a geologického: „ústa naplnené hlinou“ (Laučík 1988: 15). Toto prestupovanie nazýva F. Matejov chiazmom.⁸ Zrejme najzaujímavejším zistením však je, že toto prepojenie prírodného s ľudským sa u I. Laučíka deje aj na úrovni makrokompozície zbierky *Na prahu počutelnosti* (1988). Prostredníctvom komentujúceho čítania zbierky F. Matejov dokazuje, že zatiaľ čo jej prvej časti (označenej rímskou číslicou I) dominuje prírodná tematika, druhá časť (II) akoby zastupovala ľudský prvok. Tento typ chiazmu však identifikoval rovnako na kompozičnej úrovni jednotlivých textov ako ďalší z potenciálnych kompozičných princípov, z čoho vyvodzuje, že Laučíkov svet je možné vnímať tak vo vertikálnej rovine (pred-ľudská príroda, hory, jaskyne), ako aj v horizontálnej rovine (zaľudnenosť, komunikačno-kooperačne zmáhané každodenné bytie) (Matejov 2005: 199).

V laučíkovských interpretáciách sa F. Matejov na jednej strane venuje koncepcii prírody, no za druhú kľúčovú dimenziu básnikovej poetiky považuje ľudskú, komunikačno-kooperačnú rovinu textov. Či už interpretuje texty v rámci komentovaného čítania zbierky, alebo robí tematologickú rekonštrukciu Laučíkovej poetiky, takmer vždy sa snaží o identifikáciu východiskovej komunikačnej situácie básne, čo mu umožňuje zasadiť text do konkrétneho žánrového rámca. Na základe takejto genologickej analýzy sa mu podarilo zistiť, že k chiazmu dochádza dokonca aj na komunikačno-žánrovej úrovni. Keď básnik tematizuje prírodné aspekty, text smeruje k asketickej opisnosti, cieľom je čo najdôslednejšie zachytiť prírodu priamo v pohybe. Avšak pri stvárnení ľudského sa väčšina Laučíkových textov stylisticky a komunikačne pohybuje na pomedzí apostrofy, komunikačnej emfázy alebo komemorácie, žánrovo teda smerujú k listu alebo správe. Ak sú na jednej strane texty opisom prírodného pred-ľudského diania, tak v druhom prípade sú „protokolom, zaznamenávajúcim zasa ľudský pohyb, ľudské dianie v tomto svete“ (Matejov 2005: 192).

Dezantropomorfizácia lyrického subjektu

Špecifickosť Laučíkovho lyrického subjektu reflektuje F. Matejov na podloží viacerých textov a pomocou niekoľkých exkurzov. Konštatuje, že zorný uhol lyrického subjektu je akosi dehumanizovaný, jeho zvláštne asubjektívne vnímanie je podľa neho „skôr vyjavujúcim sa ‚médiom‘ vecí a živlov než ich anexiou alebo asimiláciou“ (Matejov 2005: 186-187). Napríklad v súvislosti s básňou *Na prahu* konštatuje, že v Laučíkovom ponímaní môže byť slovom bytosť označený nielen človek, ale aj zvieratá, veci a živly. Je to ďalší z príkladov prekríženia prírodného

8 K tomuto pomenovaniu prichádza F. Matejov na základe jedného z filozofických exkurzov, konkrétne v nadväznosti na myšlienky M. Merleau-Pontyho, ktorý chiazmom nazval prepletenosť tela a sveta – tvrdil, že telesnosť je jeden zo živlov, preto vnímanie vecí prebieha cez prvotné vnímanie živlov. F. Matejov tu zároveň aplikoval biografický diskurz, keď rekonštruoval možný kontaktný vzťah I. Laučíka, ktorý evidentne pracoval s myšlienkami M. Merleau-Pontyho (Matejov 2015: 127).

214 s ľudským, pretože dianie prírody nie je iba tematickým materiálom či protagonistom textov, ale je aj ich adresátom.

Výrazný posun v osvetľovaní problematiky nejednoznačného lyrického subjektu dosahuje F. Matejov vtedy, keď tvorbu I. Laučíka zasadzuje do širšieho literárnohistorického kontextu generačnej poetiky a dobových vývinových tendencií slovenskej poézie. Porovnaním poetík kľúčových autorov zistil, že od šesťdesiatych rokov 20. storočia sa v poézii okrem už spomínanej tendencie k hermetickosti začína v rôznych podobách prejavovať aj odklon od antropocentrického konceptu lyrického subjektu, ktorý spočíva v posune od psychologizujúceho subjektu k anonymizovanému a dehumanizovanému subjektu, čo je napokon príklad lyrického protagonistu I. Laučíka. F. Matejov z toho vyvodzuje ďalšiu súvislosť: zatiaľ čo napríklad protagonista J. Ondruša sa projektuje do vlastnej telesnosti, Laučíkov protagonista sa vyznačuje projekciou do krajiny a prírody (Matejov 2005: 173, 175, 199).

Ďalší pohľad na Laučíkovho odosobneného protagonistu vysvetľuje cez kombináciu literárnohistorického a esteticko-filozofického diskurzu. V tejto spojitosti píše, že kľúčom k Laučíkovej poézii osemdesiatych rokov je aj estetika vznešeného, ktorá by ho umožnila situovať „voči ,estetike krásneho‘ či priamo konzumne ,príjemného‘ neraz poznačenej kompromismi a banalitou v poézii vecnosti, každodennosti, civilizmu sedemdesiatych a osemdesiatych rokov“ (Matejov 2015: 132). Usúvzťažnenie Laučíkovej charakteristickej prírodnej obraznosti s estetikou vznešenosti spája predovšetkým s konceptom postmodernej Jeana-Françoisa Lyotarda, vychádzajúceho z predpokladu, že vo vznešenom práve „moc ,ne-daného‘ paradoxne človeka oslobodzuje svojou čírosťou od ideologických, utopických, scientistných atď. obsahov, ulpievajúcich neproduktívne aj na umení“ (Matejov 2005: 184). U I. Laučíka sú to vznešenosť, ba až postreligiózna sakrálnosť prírody, ktoré poskytujú útočisko pred zideologizovaným a vyprázdneným jazykom doby.

Odbočkami k podstate

Pojmy, prostredníctvom ktorých F. Matejov artikuluje svoje zistenia o prírodnej poetike I. Laučíka (prírodný jazyk, chiazmus a dezantropomorfnosť lyrického subjektu), však nie sú výsledkom klasickej lineárnej interpretácie, ale mnohých diskurzívnych odbočiek či typov čítaní, ktoré Matejovovi poslúžili ako analytické pomocné rámce interpretácie. Práve vďaka nim sa mu podarilo identifikovať a pomenovať aj také črty Laučíkovej poetiky, ktoré predošlým interpretom unikli.

F. Matejov vo všetkých troch analyzovaných štúdiách aktívne pracoval s optikou moderného filozoficko-estetického myslenia. Ako inšpiratívne sa mu javili napríklad myšlienky o vzťahu človeka a prírody F. Nietzscheho, Edmunda Husserla či M. Heideggera, no aj s prihliadnutím na najfrekvencovanejšie citáty možno tvrdiť, že najvplyvnejšie inšpirácie čerpal práve z ekofenomenologických konceptov M. Merleau-Pontyho (priznanie inherentnej hodnoty prírody, koncept prepojenosti prírodného a ľudského, pojem mimoludská alebo ne-ludská príroda) a v súvislosti s uchopením konceptu prírody v literatúre zas vychádzal z filozoficko-interpretčných reflexií prírodnej lyriky Nikolaja Zabolockého od Zdeňka Mathausera (Matejov 2005: 181). Práve nasvecovanie Laučíkových tex-

tov cez filozoficko-estetickú optiku reflektujúcu vzťah človeka s prírodou mu do veľkej miery umožnilo čítať hermetické texty s dostatočnou semiotickou, no najmä ekologickou citlivosťou.⁹

Inou frekventovanou interpretačnou stratégiou F. Matejova je mapovanie zjavných alebo skrytých intertextuálnych vzťahov s domácou a so zahraničnou literatúrou, čo mu v mnohých prípadoch dalo možnosť hlbšie preniknúť do ruptúrnej štruktúry textov. Napríklad pri interpretácii Laučíkovej básne *Záhrada* sa inšpiroval podobnosťou poetiky Hansa Magnusa Enzensbergera (Matejov 2005: 195). V prípade, že tuší potenciálny intertextuálny vzťah so zahraničným zdrojom, usiluje sa rekonštruovať prítomnosť prekladov v domacom literárnom obehú v období vzniku analyzovaného textu, čím nadväzuje aj na sociologicky motivované literárnovedné tradície. Odhalenie intertextuálnych prepojení textov (kontaktných či typologických) však priamo súvisí aj s aplikáciou komparatistických postupov. Práve vďaka porovnávaniu poetík rôznych autorov s Laučíkovými textami dospel F. Matejov k zisteniam o dobových vývinových tendenciách v slovenskej poézii, čo mu napokon umožnilo aj vymedziť detailné kontúry ťažko dešifrovateľnej autorskej poetiky. Komparácia sa stala ústrednou metódou napríklad v štúdiu *Krajina I. Laučíka*, v ktorej porovnaním podôb krajiny u Milana Rúfusa a I. Laučíka dosiahol rozvinutie „dištingtívnych príznakov“ s dosahom pre rozumejúce čítanie Laučíkovej zbierky“ (Matejov 2005: 204). Práve v tomto texte dospel F. Matejov k zisteniu, že Laučíkova krajina nemá vopred fixovaný význam ako napríklad Rúfusova krajina, ale sama sa formuje v procese vnímania; odhaľuje sa ako dynamická, nepredvídateľná a reflektuje sa postupne v jednotlivých momentoch. Nejde teda iba o ruptúrnosť témy, ale aj o ruptúrnosť jej recepcie.

V kontexte analyzovanej problematiky je významná aj tematologická rovina Matejovových interpretácií, konkrétne tematologické a kultúrno-historické mapovanie pamäti motívu. Takýmto spôsobom rekonštruje napríklad kultúrnu sémantiku motívu jaskyne, limby, holubice, no hlavným tematologickým momentom je systematická snaha o vymedzenie typológie literárne kanonizovaných podôb krajiny v štúdiu *Krajina u I. Laučíka*.

F. Matejov používa pojmy príroda a krajina v rôznych kontextoch. Zatiaľ čo pod termínom *príroda* rozumie pôvodný, východiskový stav prostredia bez prítomnosti človeka, pojmom *krajina* označuje „miesto, kde ‚príroda‘ pracovnou, technickou a umeleckou ‚kultiváciou‘ sa postupne mení na ‚kultúru‘ – s rubom v podobe devastácie, ekologickej ochrany“ (Matejov 2005: 201). Krajina je teda prírodou, ktorá je zasiahnutá činnosťou človeka.

Chronologicky uvádza premeny literárneho i širšie umenovedného chápania témy krajiny od staroveku až po 20. storočie. V rámci typológie literárne kanonizovaných podôb krajiny vymedzuje šesť typov (Matejov 2005: 201-203):

9 Marián Kamenčík používa pojem *ekosenzitívne čítanie* na označenie čitateľskej stratégie vychádzajúcej zo zvýšenej citlivosti čitateľa voči ekologickým aspektom textov, ktoré „neboli intencne písané s dôrazom na ekologické dôsledky ich posolstva, no tie sa môžu objaviť v priebehu ďalších lektúr“ (Kamenčík 2012: 171). V tejto štúdiu pojem ďalej rozvíjam ako označenie metodologickej ukotvenej interpretačnej stratégie, ktorá prostredníctvom reflexívneho čítania rekonštruje rôzne vrstvy ekologického zmyslu textu bez ohľadu na autorský zámer.

1. Krajina heroicko-epická ako miesto mýtického alebo dejinného života národného spoločenstva, scenéria vojen, bojov, víťazstiev a prehier;
2. Krajina idylická, arkadická ako krajina utopického blahobytu, hojnosti, miesto mladosti, spontánnosti, lásky; bezpečné miesto zlatého veku;
3. Zázračná krajina folklórnej rozprávky;
4. Krajina v 18. storočí. V tomto období sa krajinomalba etablovala ako samostatný žáner, zatiaľ čo dovtedy zohrávala prevažne sekundárnu úlohu ako súčasť náboženských, mytologických a historických kompozícií, v ktorých krajina slúžila len ako pozadie ľudských dejín. Analogicky k výtvarnému umeniu sa krajina ako literárna téma uplatňuje v žánri deskriptívnej poézie, čo neskôr vedie aj k teologickej, morálnej a estetickej reflexii témy. Do popredia sa teda postupne dostáva vlastná vznešenosť krajiny, jej nad-ludská alebo, naopak, ľudská miera.

5. Romantická krajina. Dochádza k programovému rozšíreniu obrazov krajiny o regionálny, etnografický, historický a predovšetkým nacionálny kolorit. Prírodné dominanty krajiny obývanej jedným etnikom nadobúdajú národno-symbolické významy. Okrem funkcie média kolektívnej identity sa však stáva aj miestom meditácie a kontemplácie. F. Matejov uvádza, že medzi typické romantické žánre, v ktorých sa hojne využívala krajinná a prírodná motivika, patria napríklad óda, elégia, lyrická pieseň, básnický report, lyrický fragment, balada, lyricko-dramatický výjav či básnická poviedka. Predovšetkým v súvislosti s romantickou poéziou konštatuje, že krajina sa stáva svojbytným estetickým médium lyrického subjektu, teda krajina ako stav duše.

6. Krajina na prelome 19. a 20. storočia. „Do reálnej i tradične lyrickej krajiny však čoraz väčšmi vtrháva urbanizácia a civilizačno-industriálna modernizácia, artifičná estetizácia a brutálna devastácia“ (Matejov 2005: 202). Pod vplyvom modernizačných premien začína literárna krajina figurovať aj ako istý typ únikovej stratégie, nadobúda napríklad podobu cestovateľskej exotiky či miesta oslobodenej imaginácie. Už nie je len akýmsi referenčným plátnom, na ktorom sa premieta zážitok lyrického subjektu, ale cez jazyk oslobodzujúci sa od jednoznačnej referencie na realitu začína téma krajiny nadobúdať vlastnú inherentnú hodnotu, a stáva sa tak „vratkým terénom znakov, sebareferenčnou ‚krajinou jazyka‘“ (Matejov 2005: 203). V tejto súvislosti upozorňuje na myšlienky Wolfganga Theileho o potrebe senzibilizácie básnického jazyka voči (človeku cudziemu) jazyku prírody.

Obohacujúcim je aj biografický exkurz, v ktorom F. Matejov pracuje s biografickými materiálmi, vyjadreniami I. Laučíka a metatextami. Táto analytická stratégia sa javí ako kľúčová pri rekonštrukcii východiskovej komunikačnej situácie textov a ich následnom zaradení do žánrovej paradigmy. Ako príklad možno uviesť interpretáciu básne *Jahoda* zo zbierky *Vzdušnou čiarou* (1991), ktorú interpretuje ako autobiograficky motivovanú retrospektívu autora na obdobie brigády na stavenisku. Prostredníctvom konkrétnych básnikových vyjadrení vysvetľuje aj sprvu zložito šifrované básnické obrazy a zároveň vyvracia prvotné predpoklady o ekologicko-civilizačnej motivovanosti textu (Matejov 2015: 137-140).

F. Matejov vďaka svojej umenovednej erudícii vychádzal pri interpretáciách aj zo vzájomných vzťahov literatúry a výtvarného umenia. To mu umož-

nilo situovať Laučíkovu prírodnú poetiku do širších súvislostí s dobovou eko-výtvarnou scénou (Matejov 2005: 194), pomenovať a usúvzťažniť jeho básnické postupy s konceptmi land-artu a earth-artu orientovanými na splynutie umenia s prírodou (na rozdiel od Rúfusovho dodržiavania postupu mimézis, v ktorom umenie napodobňuje a dotvára prírodu; Matejov 2005: 209).

V súhrne možno konštatovať, že analýzy F. Matejova zamerané na prírodné vrstvy v poézii I. Laučíka ho približujú k postupom ekokritiky – špecifickej literárnovednej disciplíny, ktorá sa explicitne zaoberá vzťahom literatúry a prírody.

Exkurz k ekokritike

Ekokritika sa sformovala v anglo-americkom akademickom prostredí začiatkom deväťdesiatych rokov 20. storočia, pričom jej hlavným cieľom je uchopiť a popísať literárne reprezentácie vzťahu človeka k prírodnému prostrediu. V súvislosti s globálnou environmentálnou krízou však skúma aj širšie kultúrne, ideologické, politické a sociálne diskurzy formujúce daný vzťah, a to so zreteľom na revíziu antropocentrických perspektív a, naopak, posilnenie ekocentrického prístupu (Garrard 2023). Keďže sa zameriava na pochopenie, ako môže literatúra prispieť k budovaniu ekologického povedomia, vďaka čomu má do istej miery aktivistický charakter, zaraďuje sa do skupiny takzvaných aplikovaných kritických literárnych štúdií.

Za viac ako tridsať rokov prešla ekokritika niekoľkými vývinovými štádiami, ktoré sa v anglofónnom literárnovednom diskurze znázorňujú v podobe vlnového modelu. Prvá vlna sa začala šíriť v mieste jej vzniku – Spojených štátoch amerických. Odtiaľ sa ekokritika dostala do Veľkej Británie a následne do celého sveta. Každá vlna reprezentuje okrem miesta pôsobenia aj rôzne aktualizácie teoretických a metodologických paradigiem. V priebehu piatich vln napríklad došlo k predefinovaniu termínu prírodné prostredie z pôvodného chápania prírody ako divočiny aj na urbánny priestor. Oblasť výskumu sa tiež v priebehu niekoľkých rokov rozšírila z literatúry do intermediálneho priestoru. Ďalej sa (aj) v dôsledku kritiky metodologickej nekonzistentnosti disciplíny začala rozvíjať ekopoetika, skúmajúca najmä formálne a estetické kvality textov, teda aspekty, ktoré boli dosiaľ vytláčané záujmom výlučne o tematickú rovinu (Fiedorczyk 2023). Dôležitým bolo aj narušenie chápania binarity človek – príroda prostredníctvom postupov environmentálnej filozofie a materiálnej ekokritiky, ako aj zavedenie pojmov *pletivo* (Morton 2010), *pomalé násilie* (Nixon 2011), *hyperobjekt* (Morton 2013), *transkorporealita* (Alaimo 2018) a iné.¹⁰

Čo sa týka metodologického inštrumentária ekokritiky, táto disciplína bola a stále je považovaná za eklektickú, pretože čerpá podnety z rôznych teoretických koncepcií, ako sú napríklad fenomenologická literárna veda, dekonštrukcia, feminizmus, kultúrne štúdiá, posthumanizmus, ale aj z rôznych prírodovedných odborov, ako sú biológia, ekológia, geografia a iné (Nünning 2006). Metodologickou rozmanitosťou, ktorú v priebehu svojej existencie nadobudla, umožňuje cez ekologickú optiku analyzovať celý rad literárnych textov rôznej

10 Štúdia si nekladie za cieľ poskytnúť vyčerpávajúci prehľad teórie a dejín ekokritiky; podrobnejšie spracovanie tejto problematiky výberovo Garrard 2023; Dědinová – Bubeníček 2023; Pavlov 2024.

218 žánrovej orientácie, dobového zaradenia i proveniencie. V prvých dvoch desaťročiach konštituovania nebola v akademických kruhoch (pod vplyvom rôznych okolností) vnímaná ako metodologicky vyhranená disciplína, ale skôr ako tematicky a najmä hodnotovo orientovaný prístup k literatúre. Jeden z jej hlavných predstaviteľov Scott Slovic konštatoval, že „ekokritika nemá žiadnu centrálnu, dominantnú doktrínu alebo teoretický aparát – ekokritická teória je skôr dennodenne redefinovaná aktuálnou praxou tisícov literárnych vedcov po celom svete“ (Slovic 2000: 161). Serpil Oppermann však k eklektickému charakteru ekokritiky dodáva, že po čase viedol k „hermeneutickému zmätku bez toho, aby poskytoval osobitnú ekokritickú metódu čítania“ (Oppermann 2006: 107).¹¹

Na základe kritických podnetov zvnútra (od samotných predstaviteľov ekokritiky) i zvonka (akademici nehlásiaci sa k disciplíne) sa problém absencie metodologickej bázy postupne začal riešiť. Azda k najrozsiahlejšiemu aktualizáčnemu zásahu však došlo po úsilí adaptovať ekokritiku v európskom kultúrnom areáli, v ktorom nebolo možné aplikovať pôvodné východiská. Podľa Axela Goodbodyho a Kate Rigbyovej, autorov a editorov jednej z prvých publikácií zameraných na európsku ekokritiku *Ecocritical Theory: New European Approaches* (Ekokritická teória: Nové európske prístupy, 2011), sa kontinentálne európske prostredie vyznačuje niekoľkými zásadnými dištinkciami od anglo-amerického prostredia. V priebehu storočí sa vzhľadom na husté osídlenie geografického priestoru rozvinul záujem viac o kultúrnu a konkrétne pastorálnu krajinu než o krajinu divokú a neosídlenú. V porovnaní s jazykovo a kultúrne pomerne homogénnou anglofónnou tradíciou nie je chápanie ľudskej interakcie s prírodou v kontinentálnom európskom priestore vôbec jednotné, ale líši sa v každom štáte, a navyše ešte aj v jednotlivých regiónoch. Rôzne sú kultúrne, sociálne aj spoločensko-historické špecifiká jednotlivých národných literatúr. Ďalším zásadným rozdielom medzi anglo-americkou a európskou ekokritikou je stotožňovanie prírody s národnou identitou. Zatiaľ čo v Spojených štátoch amerických sa lokálna spolupatričnosť ku konkrétnemu prírodnému prostrediu stále považuje za jeden zo základov environmentálneho povedomia, v Európe došlo po druhej svetovej vojne vplyvom rôznych ideológií k historickému zlomu v chápaní tejto súvislosti. Predovšetkým nacistická ideológia „krvi a pôdy“ (Blut und Boden) zdiskreditovala predstavu prirodzenej spätosti človeka s konkrétnym prírodným prostredím, čo následne viedlo k opatrnosti pri spájaní ochrany prírody s lokálnou či národnou identitou. Jedným z dôsledkov súčinnosti spomenutých vplyvov je podľa autorov aj „neochota akademikov pozitívne sa angažovať v textoch s otvorenými politickými implikáciami na jednej strane, ale posilnená kritická sebareflexia na strane druhej“ (Goodbody – Rigby 2011: 3). Hlavným prínosom tejto publikácie pre ekokritiku je nepochybne zapojenie takých európskych filozofických konceptov, ktoré rešpektujú kultúrne špecifiká a súčasne ponúkajú potenciál pre ekokritickú teóriu aj interpretačnú prax. Autori v jednotlivých štúdiách uchopovali texty cez optiku štrukturalizmu, nemeckej fenomenológie, feminizmu a recepcnej estetiky. Výsledkom sú nielen nové poznatky o reprezentáciách vzťahu človeka a prírody v európskej kultúre, ale aj nové metodologické

11 Všetky preklady z anglického jazyka M. P.

podnety umožňujúce adaptovať ekokritický výskum v menších národných literatúrach (Goodbody – Rigby 2011).

V súvislosti s interpretačnými postupmi F. Matejova sa však ako kľúčová javí štúdia *Ecocriticism in Poland: Then and Now* (Ekokritika v Poľsku: vtedy a dnes) poľských autorov Wojciecha Małeckiego a Jarosława Woźniaka, ktorá vyšla v roku 2020 v časopise špecializovanom na európsku ekokritiku *Ecozon@*. W. Małecki a J. Woźniak sa usilujú kriticky prehodnotiť problematické vymedzenie základnej definície ekokritiky. Tvrdia, že ak sa disciplína definuje vo všeobecnosti ako štúdium literatúry a životného prostredia (Glotfelty 1996: xviii), nemožno poprieť, že takýto typ výskumu existoval ešte pred vznikom anglo-americkej tradície alebo je vykonávaný aj v súčasnosti, no výskumníci sa k tejto tradícii nehlásia (Małecki – Woźniak 2020). Napriek tomu súčasná ekokritika zostáva výrazne ovplyvnená anglo-americkou tradíciou, a to nielen vo výbere metód a tém, ale aj v primárnom zameraní na anglofónnu literatúru. Jej teoretické východiská a analytické prístupy stále vychádzajú predovšetkým z anglo-americkej kultúrnej a akademickej tradície, čo do veľkej miery formuje dominantné diskurzy aj ďalšie smerovanie. Ako ukazujú W. Małecki a J. Woźniak, na vyriešenie terminologického problému sa núkajú dve možnosti: buď sa zachová termín výlučne pre anglo-americkú tradíciu a použije sa iný výraz na označenie čohokoľvek, čo k tejto tradícii nepatrí, alebo sa termín aplikuje na „všetky známe tradície štúdia literatúry a životného prostredia, vrátane tých, ktoré z anglo-americkej tradície nevychádzajú alebo z nej nečerpajú“ (Małecki – Woźniak 2020: 35). Jednoznačne sa prikláňajú k druhej možnosti, pričom však dodávajú, že dôsledkom tejto voľby je zároveň nutnosť prepísať oficiálne dejiny ekokritiky aj so súčasnou vlnovou teóriou jej periodizácie. Poľskú históriu ekokritiky podľa nich začína Jacek Kolbuszewski, významný literárny historik, polonista a slovákista, ktorý už začiatkom sedemdesiatych rokov 20. storočia formoval ekocentricky orientovaný literárnovedný výskum. Položil jeho teoretické základy, presadzoval proekologický postoj, upozorňoval na antropocentrické konštrukty a tiež sa snažil prekonať bariéru medzi prírodnými a humanitnými vedami (Małecki – Woźniak 2020: 36–37). Okrem postihnutia zásadnej zmeny teoretickej paradigmy ekokritiky pomenovala táto štúdia aj základné črty stredo-európskeho kultúrneho priestoru, ktoré je nevyhnutné zohľadňovať pri ďalšom vývine ekokritiky.¹²

Fedor Matejov ekokritik (?)

Ako ukazujú W. Małecki a J. Woźniak (2020) v poľskom kontexte, ekokritické analýzy textov môžu vzniknúť aj bez priamej väzby na anglo-americkú teóriu ako reakcia na miestne literárne, spoločenské a kultúrne podnety. Hoci F. Mate-

12 Hoci W. Małecki a J. Woźniak porovnávajú východiskový bod ekokritiky v Spojených štátoch amerických s Poľskom, tieto charakteristiky sú v mnohom spoločné pre celý stredo-európsky areál. Zásadný rozdiel je napríklad v opozícii spoločensko-politického zriadenia, kde na jednej strane prevládal neskorý kapitalizmus, na strane druhej neskorý socializmus; ďalej anglo-americké aplikované literárnovedné koncepcie (literary criticism, cultural studies) v opozícii s kombináciou štrukturalizmu, tematológie a komparatistiky. Dôležitá je aj samotná orientácia stredo-európskej literárnej vedy viac na formálne a estetické kvality textov, historický pôvod tém aj ich rozdielne uchopenie v rôznych jazykoch (Małecki – Woźniak 2020).

220 jov explicitne nenadväzoval na ekokritiku, intuitívne skúmal ekologickú vrstvu textov spôsobom, ktorý umožňuje jeho prístup interpretovať v rámci ekokritického diskurzu.

Ako vyplýva z analýz jeho interpretácií, F. Matejov neredukoval literárnu prírodu iba na tematickú rovinu textu, ale skúmal aj jej poetologické, kultúrne či hodnotové implikácie, rovnako ako to robí ekokritika. Na uchopenie ekologických vrstiev poetiky I. Laučíka používal ekokritickú terminológiu: *antropocentrická lyrika*, *ne-ludská príroda*, *dezanropomorfné gesto*, *prírodno-civilizačné obrazy* či *chiazmus* – pendant pojmu *transkorporeálna* alebo *pletivo*.¹³ Z pohľadu ekokritiky sa javí ako podnetná aj Matejovova rekonštrukcia literárno-kultúrnych podôb krajiny naprieč históriou. Podobne ako európski ekokritici, aj F. Matejov interpretoval prírodu v literatúre cez prizmu filozoficko-estetických konceptov a so zreteľom na kritickú reflexiu antropocentrických konštruktov. Okrem filozoficko-estetických diskurzov zapájal aj postupy tematólogie, komparistiky, intertextuálnej analýzy, ktoré prepájal s biografickým alebo výtvarným kontextom. Všetky tieto zdanlivo odbiehajúce línie jeho uvažovania, ktoré F. Matejov zahŕňa pojmom *lektúra*, ho však doviedli až k uchopeniu prírodného konštrukčného princípu poetiky I. Laučíka, ktorého dominanty tvorí koncept prírodného jazyka (vychádzajúci z telesného zakúšania prírody), chiazmus (prestupovanie prírodného a ľudského) a dezanropomorfizácia lyrického subjektu (projekcia do prírody).

Camilla Brudin Borg, Jørgen Bruhn a Rikard Wingård, autori jednej z najnovších publikácií o metodológii ekokritiky, vysvetľujú, že jednotlivé teoretické koncepty slúžia výskumníkovi ako intelektuálne nástroje; stávajú sa významnou súčasťou metodológie, ale nemožno ich stotožňovať so samostatnými metódami: „V závislosti od toho, ktoré teoretické koncepty si zvolíme, budú do popredia vystupovať odlišné časti textu, zatiaľ čo iné zostanú v pozadí“ (Brudin Borg – Wingård – Bruhn 2024: 6). Jedna metodologická tendencia sa však v novodobej ekokritickej praxi javí ako zásadná – pozorné čítanie. Autori konštatujú, že pozornosť je technika, ktorú je nevyhnutné ďalej rozvíjať ako metódu, pretože práve vďaka dôslednému čítaniu v súčinnosti s kontextovou analýzou je možné odhaliť ekologické vrstvy aj v textoch, v ktorých nie sú explicitne pomenované (Brudin Borg – Wingård – Bruhn 2024).¹⁴

Metóda ekokritického pozorného čítania do veľkej miery korešponduje s konceptom lektúr F. Matejova. Aj on sa vymedzuje voči rýchlemu čítaniu (Matejov 2005: 35) a namiesto neho preferuje pomalé, reflexívne čítanie s mnohými odbočkami. Zameriava sa na systematickú analýzu významových vrstiev,

13 Pojem Stacy Alaimovej *transkorporeálna* poukazuje na úzku, telesne a materiálne ukotvenú prepojenosť všetkých vtelených bytostí s prostredím, čím sa naruša hranica medzi telom a vonkajším svetom (Alaimo 2018: 435). *Pletivo* (mesh) Timothyho Mortona vychádza z podobného princípu prepojenosti, no rozširuje ho na všetky živé aj neživé entity, pričom zdôrazňuje ich neoddeliteľnosť a prepletenosť v rámci celku bez jasných hraníc (Morton 2010: 28).

14 Pendantom tohto prístupu je, naopak, nepozorný spôsob porozumenia, ktorý „nemá záujem počúvať druhého, nechce s ním nadväzovať komunikáciu ani meniť svoju pozíciu. Tento postoj odhaľuje túžbu subjektu ovládnuť rétorický priestor, pričom si svoju vlastnú perspektívu váži viac ako perspektívu druhého. Takto bolo antropocentrické myslenie schopné stáročia ignorovať iné formy života na planéte“ (Brudin Borg – Wingård – Bruhn 2024: 6).

pričom osobitnú pozornosť venuje detailom, ktoré môžu unikáť povrchovej interpretácii. Hoci interpretačné postupy F. Matejova neboli vedome koncipované ako ekokritické, vytvárajú konceptuálny rámec, ktorý umožňuje identifikovať a uchopiť v slovenskej poézii náznakovo prítomné stopy ekologického významu, ktoré dosiaľ nikto nepomenoval. Takto chápané *ekologické* či *ekosenzitívne* čítanie považujem za cenný základ pre rozvoj ekologicky orientovaných prístupov v slovenskom literárnovednom prostredí.¹⁵

Pramene

- LAUČÍK, Ivan, 1988. *Na prahu počutelnosti*. Bratislava: Slovenský spisovateľ.
 LAUČÍK, Ivan, 1991. *Vzdušnou čiarou*. Bratislava: Slovenský spisovateľ. ISBN 80-220-0332-8.

Literatúra

- ALAIMO, Stacy, 2018. Trans-corporeality. In BRAIDOTTI, Rosi – HLAVAJOVA, Maria, ed. *Posthuman Glossary*. London: Bloomsbury Academic, pp. 435-438. ISBN 978-1-350-03025-1.
 BÍLIK, René – ZAJAC, Peter, ed., 2024. *Poetika lektúry*. Bratislava: Veda. ISBN 978-80-224-2086-0.
 BRUDIN BORG, Camilla – BRUHN, Jørgen – WINGÅRD, Rikard, 2024. Introduction. In BRUDIN BORG, Camilla – WINGÅRD, Rikard – BRUHN, Jørgen, ed. *Contemporary Ecocritical Methods: Ecocritical Theory and Practice*. Lanham: Lexington Books, pp. 1-14. ISBN 978-1-66693-788-6.
 DĚDINOVÁ, Tereza – BUBENÍČEK, Petr, 2023. Ekokritika: průsečíky literatury, životního prostředí a kultury. *Česká literatura*, roč. 71, č. 6, s. 711-743. ISSN 2571-094X.
 FIEDORCZUK, Julia et al., 2023. *The Routledge Companion to Ecopoetics*. New York: Routledge. ISBN 978-1-003-18702-8.
 GARRARD, Greg, 2023. *Ecocriticism*. New York: Routledge. ISBN 978-1-003-17401-1.
 GLOTFELTY, Cheryl, 1996. Introduction: Literary Studies in an Age of Environmental Crisis. In GLOTFELTY, Cheryl – FROMM, Harold, ed. *The Ecocriticism Reader: Landmarks in Literary Ecology*. Athens – London: The University of Georgia Press, pp. xv-xxxvii. ISBN 9-780-8203-1781-6.
 GOODBODY, Axel – RIGBY, Kate, ed., 2011. *Ecocritical Theory: New European Approaches*. Charlottesville – London: University of Virginia Press. ISBN 978-0-8139-3163-0.
 HOLÝ, Jiří, 2007. Matejov, Fedor: Lektúry. *Slovenská literatúra*, roč. 54, č. 5, s. 406-408. ISSN 0037-6973.
 HORVÁTH, Tomáš, 2011. Matejov, Fedor: Fragmenty. *Slovenská literatúra*, roč. 58, č. 2, s. 173-176. ISSN 0037-6973.
 KAMENČÍK, Marián, 2012. Ekosenzitívne čítanie ako komunikačná výzva súčasnosti (pokús o literárne hľadanie zväzku so životným prostredím). In KOVÁŘOVÁ, Mária – ROVENSKÝ, Jozef – TRNKA, Andrej, ed. *Aspekty kvality života*. Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda, s. 170-175. ISBN 978-80-8015-435-8.

15 Napriek tomu, že sa ekokritika v slovenskej literárnej vede zatiaľ objavuje len okrajovo, okrem F. Matejova možno rekonštruovať istú líniu výskumníkov a výskumníčok uplatňujúcich ekologicky motivovaný prístup k literatúre (aj bez nadväznosti na ekokritickú metodológiu): P. Zajac, M. Kamenčík, Matúš Mikšík, Veronika Rácová a Ivana Hostová.

- 222 KAZALARSKA, Zornitza, 2007. Matejov, Fedor: Lektúry. *Slovenská literatúra*, roč. 54, č. 6, s. 494-499. ISSN 0037-6973.
- KOHÁK, Erazim, 2023. *Zelená svatozář: Kapitoly z ekologické etiky*. Tretie, prepracované vydanie. Praha: Karolinum. ISBN 978-80-246-5337-2.
- MAŁECKI, Wojciech – WOŹNIAK, Jarosław, 2020. Ecocriticism in Poland: Then and Now. *Ecozon@: European Journal of Literature, Culture and Environment*, vol. 11, no. 2, pp. 34-41. ISSN 2171-9594.
- MATEJOV, Fedor, 2005. *Lektúry*. Bratislava: Slovak Academic Press. ISBN 80-88746-15-9.
- MATEJOV, Fedor, 2015. *Meandre. Poézia/Próza/Kritika*. Bratislava: Ústav slovenskej literatúry SAV. ISBN 978-80-88746-31-7.
- MATEJOV, Fedor, 2018. *Tri texty o poézii J. Ondruša*. Bratislava: Slovak Academic Press. ISBN 978-80-89607-63-1.
- MATEJOV, Fedor, 2019. *Lekcie (z) poézie*. Bratislava: Slovak Academic Press. ISBN 978-80-89607-76-1.
- MORTON, Timothy, 2007. *Ecology without Nature: Rethinking Environmental Aesthetics*. Cambridge: Harvard University Press. ISBN 978-0-674-03485-3.
- MORTON, Timothy, 2010. *The Ecological Thought*. Cambridge, MA: Harvard University Press. ISBN 978-0-674-04920-8.
- MORTON, Timothy, 2013. *Hyperobjects. Philosophy and Ecology after the End of the World*. University of Minnesota Press. ISBN 978-0-8166-8923-1.
- NIXON, Rob, 2011. *Slow Violence and the Environmentalism of the Poor*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press. ISBN 978-0-674-04930-7.
- NÜNNING, Ansgar, ed., 2006. *Lexikon teorie literatury a kultury*. Brno: Host. ISBN 978-80-7294-170-4.
- OPPERMANN, Serpil, 2006. Theorizing Ecocriticism: Toward a Postmodern Ecocritical Practice. *ISLE: Interdisciplinary Studies in Literature and Environment*, vol. 13, no. 2, pp. 103-128. ISSN 1759-1090. Dostupné aj online: <https://doi.org/10.1093/isle/13.2.103>
- PAVLOV, Martin, 2024. Po stopách ekokritiky v literárnej vede. *Fraktál: Literatúra horizontálne a vertikálne*, roč. 7, č. 3, s. 77-85. ISSN 2585-8912.
- SLOVIC, Scott, 2000. Ecocriticism: Containing Multitudes, Practicing Doctrine. In COUPE, Laurence, ed. *The Green Studies Reader: From Romanticism to Ecocriticism*. London: Routledge, pp. 160-162. ISBN 978-0-415-20407-1.
- ZAJAC, Peter, 2004. Čítania Fedora Matejova. *Slovenská literatúra*, roč. 51, č. 6, s. 461-462. ISSN 0037-6973.
- ZAJAC, Peter, 2014. Čítania Fedora Matejova (úvaha nejubilejná). *Slovenská literatúra*, roč. 61, č. 6, s. 528-531. ISSN 0037-6973.

Elektronické zdroje

- BŽOCH, Jozef, 2005. Dobrodružstvo interpretačného čítania. *SME.sk*. Dostupné online: <https://www.sme.sk/c/2593253/dobrodruzstvo-interpretacneho-citania.html>

Mgr. Martin Pavlov
Ústav slovenskej literatúry SAV, v. v. i.
Dúbravská cesta 9
841 04 Bratislava
Slovenská republika
E-mail: Martin.Pavlov@savba.sk